KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA MUSTAQIL VA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH

Faxriddinova Sevinch Bekzat qizi

Navoiy innovatsiyalar universiteti

Boshlang‘ich ta’lim talabasi

Shopulatova Nasiba Umirovna

Navoiy innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari, ahamiyati hamda samarali usullari yoritiladi. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqil qaror qabul qilishi, o‘z fikrini erkin bayon etishi, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishi va turli fikrlarni taqqoslab, asosli xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, interfaol metodlar, muammoli ta’lim, savol-javob, munozara va ijodiy topshiriqlardan foydalanishning o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirishdagi o‘rni ochib beriladi. Maqolada o‘qituvchining yo‘naltiruvchi faoliyati, qulay ta’lim muhiti va oila bilan hamkorlikning bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati asoslanadi.

Kalit so‘zlar: kichik maktab yoshi, boshlang‘ich ta’lim, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, tafakkur, ijodiy fikrlash, muammoli ta’lim, interfaol metodlar, mustaqil qaror qabul qilish, pedagogik texnologiyalar, o‘quvchi faolligi, ta’lim samaradorligi.

Abstract: This article explores the pedagogical and psychological foundations, significance, and effective methods of developing independent and critical thinking skills in primary school-aged children. Particular attention is paid to developing students’ abilities to make independent decisions, express their opinions freely, analyze problem situations, compare different viewpoints, and draw well-reasoned conclusions during the primary education process. The article also highlights the role of interactive methods, problem-based learning, question-and-answer activities, discussions, and creative assignments in developing students’ thinking skills. Furthermore, it emphasizes the importance of the

teacher’s guiding role, a supportive learning environment, and family cooperation in fostering children’s independent thinking.

Keywords: primary school age, primary education, independent thinking, critical thinking, reasoning, creative thinking, problem-based learning, interactive methods, independent decision-making, pedagogical technologies, student engagement, educational effectiveness.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические и психологические основы, значение и эффективные методы формирования навыков самостоятельного и критического мышления у детей младшего школьного возраста. Особое внимание уделяется развитию у учащихся способности самостоятельно принимать решения, свободно выражать свои мысли, анализировать проблемные ситуации, сравнивать различные точки зрения и делать обоснованные выводы в процессе начального образования. Также раскрывается роль интерактивных методов, проблемного обучения, вопросов и ответов, дискуссий и творческих заданий в развитии мышления учащихся. Кроме того, обосновывается значение направляющей деятельности учителя, благоприятной образовательной среды и сотрудничества с семьёй в развитии самостоятельного мышления детей.

Ключевые слова: младший школьный возраст, начальное образование, самостоятельное мышление, критическое мышление, мышление, творческое мышление, проблемное обучение, интерактивные методы, самостоятельное принятие решений, педагогические технологии, активность учащихся, эффективность обучения.

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri — har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, o‘z qarashlariga ega bo‘lgan, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qila oladigan yosh avlodni tarbiyalashdan iborat. Zamonaviy ta’lim jarayoni o‘quvchilarga faqat tayyor bilimlarni berish bilan cheklanib qolmasdan, ularni mustaqil izlanishga, fikrlashga, tahlil qilishga, o‘z nuqtayi nazarini asoslashga va olingan bilimlarni kundalik hayotda qo‘llashga o‘rgatishni ham talab etadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning intellektual, ma’naviy va

ijtimoiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Chunki aynan shu davrda o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan munosabati, fikrlash usullari, mustaqil faoliyat yuritish qobiliyati va atrof-muhitga nisbatan qarashlari shakllana boshlaydi. Kichik maktab yoshi bolalarning bilishga bo‘lgan qiziqishi ortib boradigan, yangi ma’lumotlarni o‘zlashtirishga intilishi kuchayadigan hamda tafakkur jarayonlari rivojlanadigan muhim davr hisoblanadi. Bu bosqichda o‘quvchilar ko‘proq kuzatish, taqqoslash, savol berish, eslab qolish va o‘z tajribalariga tayanish orqali bilimlarni egallaydilar. Shu sababli ta’lim jarayonini tashkil etishda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ularga mustaqil fikrlash imkoniyatini yaratish hamda faol ishtirokini ta’minlash zarur.

Mustaqil fikrlash insonning aqliy faoliyatini namoyon etuvchi muhim xususiyatlardan biri bo‘lib, u o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llash, muammolarni aniqlash, ularning yechimini izlash va asosli qarorlar qabul qilish jarayonida namoyon bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bu ko‘nikma birdaniga shakllanmaydi. U muntazam mashq, maqsadli pedagogik ta’sir, o‘quvchining faol ishtiroki va mustaqil izlanishi orqali bosqichma-bosqich rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning fikrlash jarayonida ko‘rgazmali obrazlar, aniq misollar va hayotiy vaziyatlar muhim o‘rin tutadi. Shu bois o‘qituvchi yangi mavzuni tushuntirishda faqat nazariy ma’lumotlarni bayon qilish bilan cheklanmasdan, rasmlar, jadvallar, predmetlar, tajribalar va amaliy topshiriqlardan ham foydalanishi lozim. Masalan, matematika darsida masalani tayyor formula asosida yechish bilan bir qatorda, o‘quvchilarga masalaning shartini mustaqil tahlil qilish, yechimning bir necha usulini topish va nima sababdan aynan shu usulni tanlaganini tushuntirish vazifasi berilishi mumkin. Bunday yondashuv bolada nafaqat bilim, balki fikr yuritish va o‘z qarashlarini asoslash malakasini ham rivojlantiradi.

Tanqidiy fikrlashning mazmuni va boshlang‘ich ta’limdagi ahamiyati

Tanqidiy fikrlash — bu ma’lumotlarni ongli ravishda o‘rganish, ularning ishonchliligini baholash, dalillarni tahlil qilish, sabab va oqibat o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash hamda xulosalarni asoslash qobiliyatidir. Tanqidiy fikrlaydigan o‘quvchi eshitgan yoki o‘qigan ma’lumotini shunchaki yodlab olmaydi, balki uning mazmunini tushunishga, boshqa bilimlar bilan bog‘lashga va o‘z munosabatini bildirishga harakat qiladi.

Boshlang‘ich ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, matematik tafakkuri, nutqiy faolligi va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini takomillashtiradi. Masalan, ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarga matnni o‘qib, qahramonlarning xatti-harakatlariga baho berish, voqealarning sabablarini aniqlash va voqea boshqacha yakunlanganida qanday natija yuzaga kelishini taxmin qilish topshiriqlari berilishi mumkin. Bunday mashg‘ulotlar bolalarni matn mazmunini chuqur anglashga va o‘z fikrlarini dalillar bilan ifodalashga o‘rgatadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda dalillarga asoslanish tamoyili alohida ahamiyatga ega. O‘quvchi o‘z fikrini bayon qilganda “Men shunday deb o‘ylayman, chunki...” jumlasi orqali fikrining sababini tushuntirishga odatlanishi kerak. Bu usul bolaning javoblarini mazmunan boyitadi, nutqini rivojlantiradi va o‘z qarashlarini asoslash qobiliyatini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, boshqa o‘quvchilarning fikrlarini tinglash va hurmat qilish ham tanqidiy fikrlash madaniyatining muhim tarkibiy qismidir. Tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonida bolalarni biror fikrni ko‘r-ko‘rona qabul qilmaslikka, ammo har qanday ma’lumotni asossiz ravishda rad etmaslikka o‘rgatish muhim. Ular fikrlar va dalillarni farqlashni, o‘z xulosalarini mavjud ma’lumotlarga tayangan holda shakllantirishni o‘rganishlari lozim. Bunday yondashuv kelajakda o‘quvchilarning axborot bilan ishlash, turli vaziyatlarni baholash va oqilona qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda interfaol metodlarning o‘rni

Boshlang‘ich ta’limda mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun dars jarayonini o‘quvchi faolligiga asoslangan holda tashkil etish zarur. An’anaviy darslarda o‘qituvchi asosiy ma’lumot beruvchi, o‘quvchi esa tinglovchi vazifasini bajarishi mumkin. Interfaol ta’limda esa o‘quvchilar savollarga javob izlaydi, o‘zaro fikr almashadi, muammolarni muhokama qiladi va o‘z xulosalarini shakllantiradi. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish bilan birga, bolalarning

“Aqliy hujum” metodi. Ushbu metod o‘quvchilarning muayyan muammo yuzasidan erkin fikr bildirishiga imkon yaratadi. O‘qituvchi biror savol yoki muammoli vaziyatni taqdim etadi, o‘quvchilar esa o‘z takliflarini aytadilar. Dastlab fikrlarning ko‘pligi va xilma-xilligiga e’tibor qaratiladi, keyin esa bildirilgan takliflar birgalikda tahlil qilinadi. Masalan,

“Tabiatni asrash uchun nimalar qilishimiz mumkin?” degan savol orqali bolalar daraxt ekish, suvni tejash, chiqindilarni belgilangan joyga tashlash va hayvonlarni himoya qilish kabi fikrlarni ilgari suradilar. Natijada ularda mustaqil fikrlash, muammoni anglash va yechim taklif qilish ko‘nikmalari rivojlanadi.

“Klaster” metodi. Klaster usuli ma’lumotlarni o‘zaro bog‘liq holda guruhlash va tizimlashtirishga yordam beradi. Masalan, “Kitob” mavzusi asosida o‘quvchilar kitobning foydasi, turlari, uni o‘qish qoidalari va kitobga munosabat kabi tushunchalarni bir-biriga bog‘laydilar. Bu metod bolaning mavzu yuzasidan mavjud bilimlarini aniqlash, yangi ma’lumotlarni o‘zlashtirish va ular o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishiga ko‘maklashadi.

“**Nima uchun?” metodi.** Mazkur usul sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga xizmat qiladi. O‘qituvchi o‘quvchilarga biror hodisa yoki voqea haqida savol beradi va uning sababini tushuntirishni so‘raydi. Masalan, “Nima uchun o‘simliklarni sug‘orish kerak?”, “Nima uchun kitobni ehtiyot qilish lozim?” kabi savollar orqali bolalar hodisalarning mohiyatini anglashga intiladilar. Savollar ketma-ketligi yordamida ular yuzaki javobdan chuqurroq tahlilga o‘tishni o‘rganadilar.

Muammoli ta’lim metodi. Bu metodda o‘quvchilarga tayyor yechim berilmaydi, balki ularni mustaqil izlanishga undaydigan vaziyat yaratiladi. Masalan, matematika darsida bir masalani ikki xil usulda yechish topshirig‘i beriladi. O‘quvchilar yechimlarni taqqoslab, qaysi usul qulayroq ekanini tushuntiradilar. Tabiatshunoslik darsida esa suvni tejashga oid muammo qo‘yilib, uning yechimlari muhokama qilinadi. Bunday faoliyat o‘quvchilarning tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Munozara va savol-javob metodi. O‘quvchilarni muayyan mavzu yuzasidan o‘z fikrlarini bayon qilishga, boshqalarning fikrlarini tinglashga va o‘z qarashlarini dalillar bilan asoslashga o‘rgatishda munozara muhim o‘rin tutadi. Masalan, “Bo‘sh vaqtni kitob o‘qishga sarflash foydalimi?” mavzusida o‘tkazilgan suhbat davomida bolalar o‘z fikrlarini bildiradilar, turli qarashlarni taqqoslaydilar va umumiy xulosaga keladilar. Bunda o‘qituvchi barcha o‘quvchilarning ishtirokini ta’minlashi, hech bir bolaning fikrini kamsitmasligi va munozarani odob doirasida olib borishi lozim.

Ijodiy topshiriqlar va didaktik o‘yinlar. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin faoliyati ta’limga qiziqishni kuchaytiradigan samarali vositalardan biridir. Topishmoqlar, mantiqiy masalalar, davom ettirilmagan hikoyalar, rasm asosida matn tuzish va vaziyatli topshiriqlar bolalarning mustaqil fikrlashini rag‘batlantiradi. Masalan, o‘quvchilarga hikoyaning boshlanishi berilib, uning davomini o‘zlari yaratish taklif etiladi. Bunda har bir bola voqealarni o‘z tasavvuriga ko‘ra davom ettiradi va tanlagan yechimini tushuntiradi. Bu esa ijodkorlik, fikrlar xilma-xilligi va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Mazkur metodlarni qo‘llashda o‘qituvchi darsning maqsadi, mavzuning mazmuni, o‘quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasini hisobga olishi kerak. Bir metod barcha vaziyatlarda bir xil natija bermasligi mumkin. Shuning uchun turli usullarni uyg‘unlashtirish, topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish va har bir bolaning faolligini qo‘llab-quvvatlash maqsadga muvofiqdir.

O‘qituvchining mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantirishdagi vazifalari

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quvchilarga bilim berish bilan birga, ularning fikrlash faoliyatini tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi shaxs hisoblanadi. O‘qituvchining asosiy vazifasi bolalarga tayyor javoblarni yodlatish emas, balki ularni savol berishga, izlanishga, fikr yuritishga va xulosalar chiqarishga o‘rgatishdan iborat. Buning uchun dars jarayonida o‘quvchilarning faolligini oshiradigan, ularni mustaqil ishlashga undaydigan va o‘z fikrini asoslashga yo‘naltiradigan topshiriqlardan foydalanish lozim. O‘qituvchi o‘quvchilarning fikrlarini diqqat bilan tinglashi, ularning javoblariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi va mustaqil izlanishlarini rag‘batlantirishi kerak. Agar bola noto‘g‘ri javob bersa, darhol uning fikrini rad etish o‘rniga, to‘g‘ri xulosaga kelishiga yordam beradigan qo‘shimcha savollar berish foydalidir. Masalan, “Bu fikrni qanday asoslay olasan?”, “Boshqa yechim ham bo‘lishi mumkinmi?”, “Javobingni tasdiqlaydigan qanday daliling bor?” kabi savollar o‘quvchini o‘z fikrini qayta ko‘rib chiqishga undaydi.

Oila va ta’lim muassasasi hamkorligining ahamiyati

Bolalarda mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari faqat maktabdagi mashg‘ulotlar davomida shakllanmaydi. Oila muhiti ham bolaning dunyoqarashi, nutqi, fikrlash qobiliyati

va mustaqil qaror qabul qilishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onalar farzandlari bilan samimiy muloqot qilishi, ularning savollariga e’tibor berishi va o‘z fikrini bildirishiga imkon yaratishi orqali ushbu jarayonni qo‘llab-quvvatlashlari mumkin. Oilada bolaga yoshiga mos vazifalarni mustaqil bajarish imkonini berish, kundalik hayotga oid masalalarni birgalikda muhokama qilish va turli vaziyatlarda uning fikrini so‘rash foydalidir. Masalan, oilaviy sayohat uchun kerakli buyumlarni tanlash, kun tartibini tuzish yoki kitobdagi qahramonning xatti-harakatlariga baho berish kabi faoliyatlar bolaning fikrlashini rivojlantiradi. Bunda ota-ona barcha qarorlarni bolaning o‘rniga qabul qilmasdan, unga o‘ylash, tanlash va tanlovining sababini tushuntirish imkonini berishi kerak.

Mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi muammolar va ularning yechimlari

Boshlang‘ich ta’limda mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonida ayrim qiyinchiliklar uchrashi mumkin. Jumladan, o‘quvchilarning tayyor ma’lumotlarni yodlashga odatlanishi, savol berishga tortinishi, xato qilishdan qo‘rqishi yoki o‘z fikrini ifodalashda qiynalishi shular jumlasidandir. Ayrim hollarda dars jarayonida barcha o‘quvchilarga bir xil topshiriq berilishi, individual xususiyatlarning yetarlicha hisobga olinmasligi ham mustaqil fikrlash imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi bolalarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantirish boshlang‘ich ta’limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki bu davrda bolaning bilim olishga bo‘lgan munosabati, fikrlash usullari, muammolarni hal qilish qobiliyati va o‘z qarashlarini ifodalash ko‘nikmalari rivojlanadi. Mustaqil va tanqidiy fikrlashga ega bo‘lgan o‘quvchi o‘zlashtirgan bilimlarini amaliyotda qo‘llay oladi, turli vaziyatlarni tahlil qiladi, dalillarni taqqoslaydi va asosli xulosalar chiqarishga intiladi. Maqolada ko‘rib chiqilgan masalalar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etish, interfaol metodlardan foydalanish, muammoli vaziyatlarni yaratish va ijodiy topshiriqlarni qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Xususan, “Aqliy hujum”, “Klaster”, savol-javob, munozara va muammoli ta’lim kabi metodlar o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirib, mustaqil izlanish va o‘z fikrini asoslash imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunday

metodlardan samarali foydalanish uchun o‘qituvchi o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi va individual imkoniyatlarini hisobga olishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘oziyev E. G‘. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.

2. Mavlonova R. A., To‘rayeva O. T., Holiqberdiyev K. M. Pedagogika. — Toshkent: O‘qituvchi.

3. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika. — Toshkent: Fan va texnologiya.

4. Vygotskiy L. S. Myshlenie i rech (Tafakkur va nutq). — Moskva.

5. Dewey J. How We Think. — Boston: D. C. Heath & Co.

6. Bloom B. S. va boshqalar. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. — New York: David McKay Company, 1956.

7. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun. O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentabr.

8. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining rasmiy sayti — https://gov.uz.

9. UNESCO — ta’lim, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va zamonaviy ta’lim yondashuvlariga oid materiallar — https://www.unesco.org